

Montsec

20 excursions des de
l'alberg Montsec-Mur

Jordi Solà i Mas

Cossetania Edicions

Azimut
119

Col·lecció: Azimut - 119

MONTSEC

20 EXCURSIONS DES DE L'ALBERG MONTSEC-MUR

JORDI SOLÀ I MAS

Cossetània
EDICIONS

Coeditat amb la Fundació Pere Tarrés

Aquesta obra ha estat editada amb el suport de

Primera edició: març del 2011

Edita: Cossetània Edicions
C. de la Violeta, 6 - 43800 VALLS
Tel. 977 60 25 91
Fax 977 61 43 57
cossetania@cossetania.com
www.cossetania.com

© Jordi Solà i Mas
© Cossetània Edicions

Disseny i composició: Imatge-9, SL

Impressió: Formes Gràfiques Valls, SA

ISBN: 978-84-9791-799-5

Dipòsit legal: T-279-2011

Introducció

El llibre que teniu a les mans us portarà a un lloc diferent. Una serralada poc coneguda i singular entre els paisatges de Catalunya. Un lloc amb el regust de la humitat dels Pirineus i de la sequedat de la plana. Un lloc amb cultures mil·lenàries arrelades a la terra i cultures obertes, diverses i en transformació. Perquè el Montsec és, abans de tot, diversitat i frontera. Frontera entre el clima mediterrani i prepirinenc, frontera entre la vegetació mediterrània i eurosiberiana, frontera històrica entre civilitzacions diverses que l'han poblat i frontera, finalment, entre natura i cultura. La frontera aquí és transició. No és allò que separa, sinó allò que defineix, dóna caràcter i posa en contacte ecosistemes i cultures. I això és la diversitat. L'alta diversitat de valors naturals i culturals que acull el Montsec representa un valuós patrimoni que cal conservar. Per tot això, el Montsec¹ és una de les serres més singulars de Catalunya.

En les impressionants cingleres calcàries del Montsec s'escriu la història geològica de la formació dels Pirineus i, en els seus diversos estrats, es conserven restes fòssils de la fauna prehistòrica, entre les quals destaquen les del crani d'una au amb cronologia similar a l'*Archeopteryx*² a la pedrera de Rúbies, o les petjades i ous de dinosaures que trobem a l'ermita de la Posa i al llac de Basturs.

Aquesta abrupta orografia i la posició geogràfica del Montsec entre la plana mediterrània i la muntanya atlàntica dóna un clima de caràcter continental, molt contrastat entre l'obaga i la solana, entre la nit i el dia, i entre l'hivern i l'estiu.

Orografia i clima, doncs, són els responsables d'una alta biodiversitat botànica i dibuixen un paisatge mediterrani al sud i un paisatge eurosiberià al nord de la serra. L'alzinar mediterrani, el roure de fulla petita, el roure martinenc, el bosc de ribera, la

¹ Parlem del Montsec en sentit ampli, geogràficament parlant, i abastem les zones perifèriques de la serra com la Conca de Tremp, al nord, i les primeres formacions muntanyenques de la plana de Lleida.

² SANZ [et al.], 1997.

fageda o la vegetació rupícola s'adapten als espais més adequats en tots els racons de la serra i destaquen, especialment, diverses espècies endèmiques de flora, estrictament protegides, com la *Petrocoptis montsiciana*.

Una diversitat tan alta de vegetació comporta també una alta diversitat de fauna. Aquesta frontera bioclimàtica i biogeogràfica representa el límit septentrional de moltes espècies mediterrànies com el tallarol capnegre o la puput, i el límit meridional d'espècies eurosiberianes com la gralla de bec groc, la marta o el tritó pirinenc. Alguns dels mamífers més amenaçats de Catalunya també hi són presents. És el cas de la llúdriga, que té, al congost de Mont-rebei, una de les poblacions més importants de Catalunya. Però allà on és veritablement excepcional el Montsec és en la gran diversitat d'aus sedentàries, estivals, hivernants o migratòries que poblen els boscos, els camps, les cingleres i els rius de la serra. Especialment destacable és la presència de les tres espècies necròfagues nidificants a Catalunya, el voltor, l'aufrany i el trencalòs, aquest darrer, un dels últims contingents europeus d'aquesta espècie.

Però, per arribar a copsar la diversitat actual del Montsec, no n'hi ha prou amb tots aquests elements naturals. El factor que modela finalment el paisatge, aquell que el construeix al llarg dels segles i s'hi adapta, el modifica, el destrueix o el conserva, és l'home. La seqüència històrica del Montsec es remunta al paleolític mitjà, del qual trobem jaciments com la Roca dels Bous, a Sant Llorenç de Montgai, o la Cova Gran de Santa Linya, i té alguns dels moments més destacables de la història de Catalunya com és la romanització a Isona, la fixació de la frontera medieval entre al-Andalus i els comtats catalans entorn de l'any mil o la construcció de les infraestructures hidroelèctriques per al desenvolupament de la indústria catalana durant la primera meitat del segle XX. Cada un d'aquests períodes ens ha deixat interessants mostres d'urbanisme i d'arquitectura civil, militar i religiosa que ens informen de les diferents cultures, economies i societats que, històricament, han viscut al Montsec. Obres destacades són els castells de Mur o de Llordà, la col·legiata d'Àger, la torre de guaita d'Alsamora, els nuclis històrics d'Àger, Camarasa, Vilanova de Meià o Llimiana, els nombrosos molins fariners i d'oli presents a diversos pobles de la serra o les centrals hidroelèctriques de Sant Antoni, Terradets o Camarasa, un patrimoni industrial que cal posar en valor ara que se'n celebra el centenari de la construcció.

Però tan important com tots aquests elements, el que ens ha legat la història al Montsec és el mateix paisatge humà construït al llarg de segles d'interacció de l'home amb el medi. És en aquest paisatge on es desenvolupa el darrer acte de la història del Montsec. En aquest començament de segle XXI, la moder-

Congost de Mont-rebei

nitat intenta arrelar al Montsec amb la patrimonialització dels valors naturals, històrics i culturals com a elements de desenvolupament local per a un turisme actiu. El congost de Mont-rebei, el Museu d'Isona, el Castell de Mur o el Centre d'Observació de l'Univers en són exemples. Però, malgrat aquesta tendència, el Montsec es troba encara en un període històric d'estancament econòmic, social i cultural, fruit de la industrialització i urbanització que, en els darrers cinquanta anys, han provocat l'abandonament territorial d'una població que, segle rere segle, ha anat donant forma a aquest paisatge cultural.

Al Montsec, doncs, queda pendent el repte d'una veritable modernitat rural, compromís entre la conservació ambiental i el desenvolupament d'economies sostenibles. Posant-ne en valor el patrimoni natural i cultural i desenvolupant-ne les potencialitats econòmiques, el Montsec pot donar respostes locals imaginatives a problemes globals que la humanitat té plantejats actualment.

Apunts sobre el Montsec

El paisatge

És acceptat de fa temps que l'etimologia del Montsec no fa referència a la seqüent de la muntanya, sinó a les seves cingleres i congostos, tal com podem llegir en el següent text de 1902:

El nom és contradictori del caràcter típic que observem en totes aquelles terres y és una rica y variadíssima abundancia de fonts: devem, donchs, exclur aquest caràcter, que no pot dar nom a la muntanya. En cambi, al llarch de la mateixa s'hi veuen alguns talls que, com el Pas Nou, posant en comunicació dugues comarques, y els Tarradets, deixant pasar les cristallines aigües del Pallaresa, li donen l'aspecte d'una muntanya partida en varies seccions. Per això crech molt lògica l'etimologia que fa derivar la paraula Montsech dels mots llatins montis (mont) y sectus (tallat, partit).³

El Montsec, doncs, és una muntanya d'orografia esquerra, abrupta, encinglerada i tallada pels congostos. En paraules de Josep Pla, el Montsec és “[...] completament desproveït de vegetació, d’una geologia aclaparadora i directa, és d’un color carmesí pàl·lid, que, tocat per algunes postes de sol, adquireix una fogositat d’incendi d’una severa, imponent bellesa”.⁴

El paisatge del Montsec és fruit de les relacions històriques entre les potencialitats que ofereix el medi natural i la inversió de treball humà socialment desenvolupat. El resultat és un “mosaic agroforestal”, un tipus de paisatge que combina de manera equilibrada els camps, les tanques arbrades, els boscos, les pastures i els nuclis de població. Aquesta delimitació dels espais és fruit de les diverses activitats agrícoles, ramaderes i forestals, juntament amb l’organització social basada en la propietat privada i la propietat comunal, les quals defineixen l’accés als recursos; també els coneixements etnoscientífics i la

³ VILA CUNYER, 1902.

⁴ PLA, Josep, 1977. Traduït de l’original castellà per Jordi Solà.

percepció local sobre el medi natural acaben de perfilar els detalls d'aquesta construcció. Es diversifiquen i se separen els conreus per evitar malures, es delimiten amb tanques arbrades al voltant dels camps per reduir l'impacte del vent sobre els conreus o es construeixen marges de pedra seca per anivellar els pendents de la muntanya i aprofitar la humitat de la terra.

Aquest paisatge, construït al llarg de la història, ha estat útil per a les activitats desenvolupades tradicionalment, però també és necessari per desenvolupar les capacitats futures d'aquesta zona. Mantenir aquest mosaic agroforestal "tradicional" pel que té de paisatge ecològicament sostenible per a la biodiversitat, però també per al desenvolupament rural, és una assignatura pendent. Aquest paisatge divers que tant és reclamat per molts teòrics de l'ecologisme, al Montsec, ja està construït i cal revalorar-lo no únicament en el sentit cultural del terme, sinó també en el sentit econòmic.

El Montsec és una serralada calcària que ocupa unes 18.500 hectàrees repartides entre les comarques de la Noguera, el Pallars Jussà i la Baixa Ribagorça, ja en terra aragonesa. Morfològicament, és una allargada carena formada per potents estrats calcaris en disposició est-oest, que s'alça entre les terres planes de la Depressió Central i els contraforts dels Pirineus. La seva longitud d'est a oest fa vora 35 km entre Vilanova de Meià i Viacamp, mentre que l'amplada varia entre els 5 i els 10 quilòmetres de nord a sud. Tot el llarg d'aquesta línia de carena presenta un vessant sud amb cingleres calcàries de més de 500 metres de desnivell i un vessant nord que davalla regularment en fort pendent boscós des de les àeries carenes de l'extrem dels cingles.

Els rius Noguera Pallaresa i Noguera Ribagorçana tallen perpendicularment la uniformitat d'aquesta barrera muntanyosa i, amb la seva força, obren els dos impressionants congostos de Terradets i de Mont-rebei. Això dibuixa tres subunitats d'est a oest: el Montsec de Rúbies, el Montsec d'Ares i el Montsec d'Estall. El Montsec de Rúbies, d'uns 12 quilòmetres de llargada, pren el seu nom d'un petit poble abandonat a la falda de la cara sud. S'estén des dels contraforts del coll de Comiols, tot i que dibuixa la seva peculiar orografia a partir del pla de les Forques, a la capçalera del Pas Nou. La muntanya s'enfila cap a la Roca dels Arcs i Roca Alta (1.425 m), el pas de les Eugues i puig del Camí Ramader (1.601 m) i assoleix el seu punt culminant al puig de Mira Pallars (1.684 m). Des d'aquí fins al tossal de les Torretes, manté la seva alçada amb un lleuger descens cap a la Portella Blanca i puig del Peladet (1.466 m), lloc on la carena s'enfonsa vertiginosament pel congost de Terradets.

El Montsec d'Ares es redreça des del fons del riu amb la impressionant Paret de les Bagasses, que assoleix ràpidament els

1.385 metres al serrat de la Fontfreda. Des d'aquí, planeja fins al pas d'Osca per tornar-se a enfilar cap al serrat Alt, collada de Colobor i cim de Santalís (1.678 m). Lentament, davalla cap al coll d'Ares i el serrat de la Corona, tot mantenint-se en la cota 1.500. Sobtadament, després de 18 km de llargada, el Montsec d'Ares es precipita verticalment en el congost de Mont-rebei per l'anomenada Paret de Catalunya.

El Montsec d'Estall, que deu el nom a un poblet abandonat al peu de la serra, s'eleva per la Paret d'Aragó fins a assolir els 1.324 metres d'alçària. Al llarg de 5 km, el Montsec d'Estall es va convertint, a poc a poc, en un conjunt de relleus poc definits a les rodalies de Viacamp.⁵

El Montsec és una muntanya aïllada de la resta de muntanyes veïnes amb les quals enllaça per colls amples i més baixos de la línia dels cims, però que s'han de considerar, en conjunt, com una unitat morfoestructural.

El Montsec de Rúbies enllaça al nord, per l'Hostal Roig, amb petits contraforts com el Capolat d'Aransís, la Falconera, la serra de la Campaneta i la serra del Cucut, a prop del coll de Comiols, que és el nexa d'unió amb l'important conjunt de les serres de Carrànima, d'Aubenç i Boumort, al nord, i amb un conjunt de petites carenes i valls de la serra de Comiols, a l'est.

Al sud, el Montsec de Rúbies s'uneix pel suau coll d'Orenga (906 m) amb la serra de Sant Mamet. D'aspecte arrodonit, Sant Mamet assoleix els 1.374 metres des d'on domina la conca de Meià i el riu Segre. A l'altre costat de la gorja del Segre, s'alça la serra Carbonera (787 m). Orientada de nord-oest a sud-oest, domina al llarg de 8 km el fons de les valls d'Alòs de Balaguer i Camarasa. El tossal de Monteró, un petit contrafort de la serra Carbonera, domina ja la plana de Balaguer.

El Montsec d'Ares s'uneix al nord per l'ample coll de Fabregada amb petites serres com el Solà de Vilabella, la serra del Sastret i el serrat de les Mosques, que davalla cap a la serra del Castell de Mur. A banda i banda del coll de Fabregada, entre els pobles d'Alzina i Alsamora, s'estén una plana anomenada la Feixa. La serra del Sastret enllaça cap al nord amb la serra de Montllobar, serra de Lleràs i Sant Gervàs, ja al límit dels primers contraforts dels Pirineus.

⁵ D'un temps ençà, hi ha una nova altimetria del Montsec. Nosaltres hem mantingut en aquesta guia les alçades que es troben en la majoria de cartografies i bibliografia sobre el Montsec. Considerant, però, que les mesures efectuades recentment poden ser més precises que les anteriors, deixem constància d'aquest canvi i ressenyem la nova altimetria proposada, que és la següent: tossal de les Torretes (1.676,6 m), Sant Alís (1.676,1 m) i puig de Mira Pallars (1.670 m).

Itinerari 1

El congost de Mont-rebei: el Montsec més impressionant

El congost de Mont-rebei és una magnífica introducció al coneixement integral del Montsec. La ruta que recorre el congost ens permet conèixer la formació geològica de la serra, els ecosistemes bàsics, l'hàbitat de rapinyaires, la Reserva Natural de llúdrigues, els hàbitats prehistòrics, la frontera medieval entre els comtats catalans i al-Andalus, l'ocupació històrica humana i els diferents usos contemporanis del medi.

Aquesta ruta recorre un camí excavat a la roca a mitja alçada de la paret, que substitueix un antic camí de la base de la paret que va quedar negat per l'embassament de Canelles.

- Tipus de ruta: A peu.
- Inici: Aparcament del congost de Mont-rebei habilitat per l'Obra Social de CatalunyaCaixa.
- Accés: Des del Pont de Montanyana, cal prendre la carretera de Trepmp, que abandonarem just després de passar el pont sobre la Noguera Ribagorçana per agafar la carretera de Castissent, paral·lela al riu en direcció sud. Al cap de 3 km, poc abans d'arribar a la central hidroelèctrica, trobarem a la dreta el mas de l'Agustina, on continuarem per la carretera paral·lela al riu. Passat el mas arruïnat de Mont-rebei, trobarem un desviament a mà dreta. Cal seguir paral·lels al riu per arribar al congost. També podem accedir a l'aparcament des de la vall de la Noguera Pallaresa, seguint la carretera que recorre la cara nord del Montsec des de Guàrdia de Noguera fins a Alsamora.
- Durada: 1 hora fins a l'obertura sud del congost, i 2 h 35' fins a l'ermita de la Pertusa.
- Desnivell: 200 m. Tot i que l'inici i el final de l'itinerari es troben, aproximadament, a la mateixa alçada sobre el nivell del mar, pot calcular-se aquest desnivell acumulat per les contínues pujades i baixades.
- Dificultat: Mitjana.
- Observacions: Mont-rebei és Reserva Natural.

El congost sempre ha estat part d'una finca particular del mas de Mont-rebei, actualment propietat de l'Obra Social de

CatalunyaCaixa, que hi ha endegat un projecte de custòdia del territori. El primer que podem fer és dirigir-nos al guarda de la finca, per tal d'informar-nos dels valors naturals i culturals del congost i també de les condicions ambientals que hi trobarem i les diverses recomanacions que ens vulgui fer com a expert coneixedor de la zona.

Abans de començar a caminar, és bo que observeu l'entorn per tal de comprendre el paisatge que us envolta. La muralla del Montsec ha estat tallada per les aigües del riu, on podem trobar algun berrat pescaire o algun ànec collverd. Si busqueu en el cel, segurament descobrireu, a molta altura, la presència d'algun vultur i, en els cingles propers, amb sort, l'àguila daurada. El trençalòs, difícilment, encara es deixarà veure. A l'altra riba hi ha les restes de la Torre de Xiriveta, l'ermita de la Mare de Déu de l'Ascensió i les restes d'uns corrals de pedra arrecerats sota la balma. Es tracta del conjunt medieval de Xiriveta, format pel castell, l'església parroquial i el poblat, que dominen l'entrada al congost. La imatge de la torre ens acompanyarà tot al llarg de la jornada.

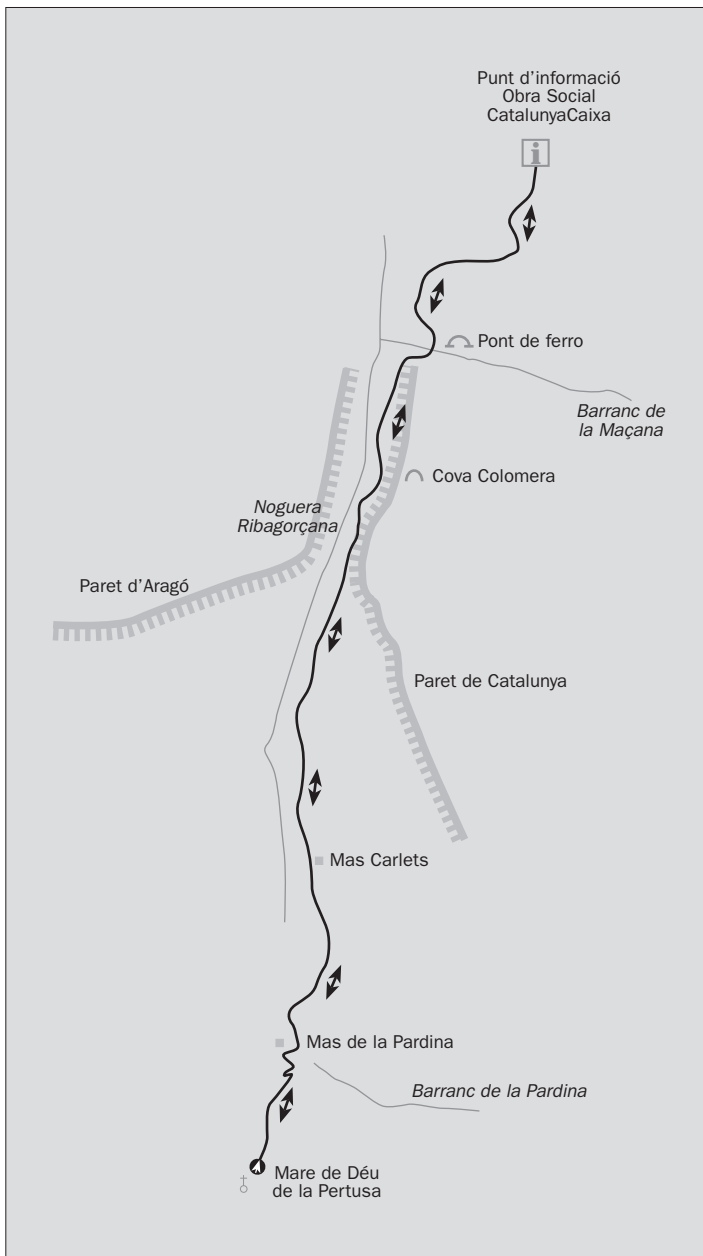
0 h. El camí comença amb dos ramals. El més habitual és prendre el camí inferior que voreja l'embassament. En cas de pujada de l'aigua, el més aconsellable és prendre el superior, que s'enfila fins al collet de Sant Jaume, visible des de l'aparcament, i baixar en forta ziga-zaga fins a trobar el camí inferior en el punt on hi ha el pont de ferro.

El paisatge, en tot aquest tram, és absolutament modelat per l'home. El bosc primitiu ha deixat pas a un mosaic agroforestal de prats, erms i boscos, fruit de la intensa pastura, mentre que les aigües de l'embassament han negat el bosc de ribera. Però, en els pendents que envolten el congost, podreu observar-hi l'exuberant vegetació, d'un interès botànic excepcional, que va canviant des del roure de fulla petita cap a l'alzinar mediterrani. A l'altra riba veurem l'ermita de la Mare de Déu del Congost i, per sobre, descobrirem els camps i el poble de Montgai, arrecerat a la roca del cingle.

25'. Arribem al pont de ferro que travessa el barranc de la Maçana. Passat el pont, el paisatge s'obre seguint un meandre de riu. Som al paratge anomenat les Freixoles, on s'enfila a mà esquerra el camí dels Altimiris (itinerari 2). A poc a poc, l'ambient es torna més ombrívol, humit i frescal, gairebé selvàtic, envoltats per aquest alzinar amb sotabosc de marfull, boix i nombroses lianes.

A les cingleres, per damunt dels arbres, podem veure una planta aferrada a la roca, de forma rodona i amb les fulles radials. És la corona de rei, una espècie rupícola que floreix espectacularment una única vegada en la vida i després

mor. El mes de maig és quan tindreu més possibilitats d'observar-ne la florida. Però no us quedeu només amb aquesta planta. Mireu amb atenció i trobareu el cingle farcit d'una altra petita planta rupícola que neix a les esquerdes i petits relleus de la roca: és l'orella d'ós.

Congost de Mont-rebei

A les parets rocoses de l'altra riba, en època hivernal, podem trobar amb paciència algun exemplar de pela-roques, un ocell de color carmesí que s'enfila acrobàticament per les lleixes de la roca, tot buscant insectes amb els quals alimentar-se.

40'. Però no us distraigueu. El camí s'enfila fins a un petit balcó penjat sobre el riu. Agafeu alè i obriu bé els ulls: sou a l'impressionant congost de Mont-rebei. La llum aquí és sempre matisada i l'aire és fresc, suau, silenciós. El riu s'escola entre les verticals parets i el camí, tallat a la roca, és la línia que ens acosta a l'escalfor de la llum meridional. L'acrobàtic vol dels roquerols ens desperten del nostre absorbiment i les gralles, ben properes de la cova Colomera, ens apressen amb els seus crits. Anem cap a la cova.

45'. Al cap de pocs minuts, arribem al peu del marcat canal que s'enfila a la cova Colomera o de les Gralles, habitada des del neolític fins al món romà, tal com ens mostren les excavacions arqueològiques realitzades. L'orientació meridional i la situació a mitja alçada del congost permeten un hàbitat perfecte per a grups de caçadors, que tenen des d'aquí un control absolut del pas de fauna. No és recomanable de pujar a la cova en època de nidificació de les gralles, entre abril i juny, tant per les molèsties que els podem ocasionar com per la intensa pudor que desprenen els excrements del terra. En qualsevol cas, cal anar sempre amb compte per tal de no alterar cap estrat d'aquest jaciment arqueològic. La cova està tancada per les contínues destrosses d'irresponsables visitants i furtius. Per a vosaltres, però, us proposem

un joc. Imagineu un grup familiar de caçadors recol·lectors amb una horticultura i ramaderia incipient. Els homes tornen d'una partida de caça i les dones dels horts propers al riu, mentre els més vells del clan atien el foc i treballen estris de pedra, fusta o ceràmica amb els nens. Cal escorxar els animals, treballar les pells i emmagatzemar les hortalisses. Poseu les persones, els animals i les activitats en cada racó de la cova.

55'. De tornada al camí, arribarem en pocs minuts al final del congost. Els darrers metres de pujada ja ens indiquen la presència del sol i del vent. Les verticals parets del congost deixen pas a un magnífic horitzó que contrasta amb l'aterridora mirada cap al cim del Montsec. Ara és l'hora de girar la vista cap al nord i retrobar la presència de la torre del castell de Xiriveta, que, des de fa mil anys, no ha deixat mai de vigilar aquest pas. Asseguts al peu del camí, observem amb atenció el cel. És ara el moment de buscar la presència del trençalòs, el corb, l'àguila daurada o l'aufrany, que poden ser presents en aquest indret. Recuperades les forces, enfilem la pujada per entre el bosc.

1 h 25'. Arribem a mas Carlets, habilitat com a refugi, on podem trobar aigua i una mica d'ombra per descansar. La visió de les parets d'Aragó i Catalunya és realment impressionant i bé val una estona de contemplació. El camí continua planer en direcció sud fins a arribar al punt on s'enfonsa amb energia cap al barranc de la Pardina.

2 h 5'. Arribem al mas de la Pardina i enfilem l'altre vessant del barranc.

2 h 30'. Ermita de la Pertusa, bastida a l'extrem d'un cingle. Per visitar l'ermita, cal seguir un estret corriol que voreja el vessant nord del cingle.

Índex

Introducció.....	5
Apunts sobre el Montsec	9
El paisatge	9
La geologia	13
La xarxa hidrogràfica.....	16
El clima	19
La vegetació	20
La fauna	22
La història	25
L'economia	32
Patrimoni arquitectònic i artístic	45
El cicle festiu	49
La recerca científica al Montsec	57
El Montsec del futur	58
Les comunicacions.....	63
Deu recomanacions per visitar el Montsec	69
Rutes, itineraris i llocs d'interès	71
1. El congost de Mont-rebei: el Montsec més impressionant.....	73
2. Els Altimiris i l'obaga Gran: el Montsec més feréstec.....	78
3. El serrat de la Corona: per la plana de Mont-rebei	82
4. La Cabanera: de Castellnou de Montsec al castell de Mur	85
5. El molí d'oli d'Alzina: el conreu de l'olivera	89
6. El molí fariner de Beniure: el conreu del cereal	94

7. L'obaga de Peguera: des d'Alzina fins a Cellers.....	97
8. Sant Alís: per la font de la Veça	101
9. Sant Martí de les Tombetes: des de Moror i pel barranc del Bosc	105
10. El castell de Mur: des d'Estorm per Vilamolera	108
11. La Roca Regina: des del pas de Terradets pel barranc del Bosc.....	113
12. Sant del Bosc: pel camí de les cent corbes.....	117
13. El puig de Mira Pallars: des de l'Hostal Roig	119
14. El castell de Sant Gervàs: l'organització urbana de la societat medieval	123
15. La vall de Barcedana: per l'obaga del Montsec de Rúbies.....	126
16. El castell de Sant Llorenç: per la Pertusa i el barranc de la Pardina	129
17. La vall d'Àger.....	132
18. La Coma de Meià.....	134
19. La vall d'Ariet	136
20. La Conca Dellà	138
Adreces d'interès	141
Bibliografia	145

